

УДК 165.21(045)

doi: 10.15421/171730

Громадянське суспільство як один із вирішальних факторів консолідації українства постколоніального періоду

І.М. Грабовська

grabovskai@ukr.net

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
02147, Київ, вул. Русанівська набережна, 12/136*

Стаття присвячена дослідженню громадянського суспільства як згуртувального чинника сучасного українського соціуму. Авторка доводить, що саме громадянське суспільство стало головним фактором впливу на консолідаційні процеси в постколоніальній Україні, яка опинилась у стані загрозливої державності через агресивні дії з боку Росії. Також розглянуто історичні приклади демократичних перетворень, що впливали на процес виникнення та розвитку громадянського суспільства на етнічних українських землях. Наголошується на тому факті, що в українській історії було чимало викликів, які сприяли зародженню громадянського суспільства на цих територіях. Одним із найяскравіших прикладів стало утвердження у цілій низці міст на автентичних українських землях магдебурзького права. Акцентовано увагу на тих дослідженнях українських філософів, які розглядали вплив магдебурзького права на формування громадянської активності та світогляду вільної особистості. У статті також проаналізовано основні концептуальні моделі громадянського суспільства, вироблені на сьогодні світовою філософією. Наголошується на значенні філософсько-світоглядної компоненти у процесі розвитку та функціонування громадянського суспільства в Україні. Робиться висновок, що найефективнішим консолідуючим чинником для сучасного українського соціуму є функціонування громадянського суспільства та його інституцій.

Ключові слова: громадянське суспільство; консолідаційні чинники; демократичні перетворення; постколоніальна Україна; магдебурзьке право; загрози для України.

Civil Society as one of the decisive factors of the Ukrainians' consolidation in the Postcolonial period

I.M. Grabovska

grabovskai@ukr.net

*Taras Shevchenko National University of Kyiv
12/136, Rusanovskaya Embankment Av., Kyiv, 02147, Ukraine*

The actual problem of the modern Ukrainian society has been considered in the article. Civil society's development is a major factor in the consolidation of the community. The consolidation of the Ukrainian postcolonial community is a crucial condition for its further existence as the state. Hybrid War of Russia against Ukraine is threatening its national integrity. The actuality of the issue is determined also by the tasks of the implementation of the stable democracy in Ukraine. The purpose of the article is to prove that civil society today is the most important factor, which is uniting the Ukrainian society. Today there are several concepts of the civil society. Many historical challenges have led to the creation of the civil society in these lands. For example, the establishment of the Magdeburg Law on ethnic Ukrainian lands united the cities' public societies. Principles of life organisation by the Magdeburg Law were organic for Ukrainians. This was caused by a number of factors. In particular, it was the Ukrainian mentality. The Russian colonization of Ukraine destroyed the democratic principles of life in these lands, crashed civil solidarity and influenced the mentality of people. The phenomenon of the civil society is complex and multifaceted. Civil society is a space of the initiative of free citizens and NGOs, independent from the state and business. They willingly assume the responsibility for their maintenance of the social life outside the state and business. Civil society plays special role in postcolonial communities of the transition type. The Ukrainian society is such community now. The events of the Revolution of Dignity, and then the war in the eastern Ukraine have shown that the civil activity of the population by itself, the ability to act effectively and integrally created the conditions for preservation of the independent Ukrainian state. The consolidation of the Ukrainians in the most dangerous times of confrontation with the Kremlin's neo-empire helped the nation to survive. The philosophical and worldview basis of a modern civil society is the priority of the individual over the state. Civil society is based on the consideration of the individual initiative and on the respect for the individual. The following conclusions have been made in the article: 1) the most effective consolidating factor for the modern Ukrainian society is the functioning of the civil society and its institutions; 2) the process of the identification is extremely important for the consolidation of a community; 3) basis of the civil consolidation process are vital common values.

Keywords: civil society; consolidation factors; democratic transformation; Ukraine's postcolonial Magdeburg law; threats to Ukraine

Цитування даної статті: Грабовська І.М. Громадянське суспільство як один із вирішальних факторів консолідації українства постколоніального періоду / І.М. Грабовська // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 2(142). – С. 87-91

Citation of this article: Grabovska, I.M., 2017. Hromadianske suspilstvo yak odyin iz vyrishalnykh faktoriv konsolidatsii ukrainstva postkolonialnoho periodu [Civil Society as one of the decisive factors of the Ukrainians' consolidation in the Postcolonial period]. Scientific and theoretical almanac «Grani» 20; 2(142), 87-91. doi:10.15421/171730 (in Ukrainian).

Peer-reviewed; approved and placed: 13.12.2016

Гражданское общество как один из решающих факторов консолидации украинства постколониального периода

И.Н. Грабовская
grabovskai@ukr.net

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,
02147, Киев, ул. Русановская набережная, 12/136

Статья посвящена исследованию гражданского общества как объединяющего фактора для современного украинского социума. Автор статьи доказывает, что именно гражданское общество стало главным фактором влияния на консолидирующие процессы в постколониальной Украине в условиях опасности для существования украинской государственности со стороны России. Также рассмотрены исторические примеры демократических превращений, которые влияли на процесс возникновения и развития гражданского общества на этнических украинских землях. Акцентируется внимание на том, что в украинской истории было немало вызовов, которые содействовали зарождению гражданского общества на этих землях. Одним из ярких примеров стало утверждение в целом ряде городов магдебургского права. Акцентируется внимание на тех исследованиях украинских философов, которые рассматривали влияние магдебургского права на формирование гражданской активности и мировоззрения свободной личности. В статье также проанализированы основные концептуальные модели гражданского общества, выработанные мировой философией. Акцентируется внимание на философско-мировоззренческой компоненте в процессе развития и функционирования гражданского общества в Украине. Делается вывод, что наиболее эффективным консолидирующим фактором для современного украинского социума является функционирование гражданского общества и его институтов.

Ключевые слова: гражданское общество; консолидирующие факторы; демократические изменения; постколониальная Украина; магдебургское право; угрозы для Украины

Постановка проблеми. Консолідованість спільноти в умовах постколониального існування та у стані загрози з боку зовнішнього ворога є вирішальною умовою її подальшого існування в якості певної цілісності, насамперед державної та національної. Актуальність проблеми визначається також завданнями утвердження стійкої демократії в Україні як найбільш бажаного стану суспільного існування. Звичайно, мова ще не може йти про консолідовану демократію, коли говоримо про українські реалії, але принципи та підвалини її становлення повинні бути закріплені вже сьогодні, щоб Україна мала реальну перспективу стати невід'ємною складовою цивілізованої Європи. Зрештою, в якості консолідуючих чинників можемо розглядати всі ті фактори, що сприяють згуртуванню спільноти довкола проекту спільного існування та майбутнього. При цьому варто наголосити, що мова йде саме про демократичний політичний режим, для існування якого потрібна реальна консолідована підтримка вільних громадян, на відміну, скажімо, від тоталітарних чи жорстко авторитарних режимів, де використовуються також і насильницькі методи згуртування соціуму. Дослідник А. Лой вказує, наприклад, на «...ворожість усіх ланок радянської номенклатури до правових засад демократичного суспільства, його відкритості...» [8, с. 7] через прагнення отримати привілеї завдяки перебуванню при владі і небажанню «ділитися» з «чужими». Така консолідація номенклатурного класу поряд з іншими зловживаннями зрештою призвела до занепаду СРСР. «Еліта перетворила державу на легкодоступну базу умову власного паразитичного існування» [7, с. 8].

Аналіз досліджень і публікацій. Розвиток громадянського суспільства в Україні, зокрема, і в контексті консолідаційних процесів відноситься до однієї з найбільш розроблених тем в українському соціогуманітарному дискурсі. Серед су-

часних українських дослідників варто відзначити роботи наступних авторів: Є. Бистрицького, І. Варзар, С. Грабовського, О. Гриніва, П. Гураля, В. Євтуха, О. Каргунова, І. Кресіної, А. Колодія, В. Лісового, О. Майбороди, С. Лозниці, Г. Луцишин, Ю. Римаценка, М. Розумного, М. Степика, І. Пасько, Я. Пасько, Ю. Тищенко, Л. Шкляра, Т. Яшук та ін. Серед сучасних зарубіжних авторів підставовими для розробки даної проблематики можуть стати роботи Б. Андерсона, Р. Брюейкера, Ю. Габермаса, П. Бурдье, Р. Дарендорфа, К. Дойча, Д. Кіна, Д. Райлі, Е. Сміта, Ф. Фукуями, Е. Шилза та інші.

У статті «Примат культури» Френсіс Фукуяма виділяє чотири рівні, на яких має базуватись стійка демократія: ідеологія, інституції, громадянське суспільство, культура [16].

При визначенні головних чинників консолідації українців у перехідний постсоветський період варто мати на увазі наступне: «Хоча більшість вітчизняних авторів саме національну ідею вважають основним чинником консолідації українського суспільства, варто згадати про існування альтернативних підходів, що беруть до уваги інші консолідуючі імпульси та обґрунтовують значущість інших об'єднувачих чинників» [13, с. 31].

Мета дослідження. У даній статті пропонується альтернативний підхід, а саме – розгляд функціонування громадянського суспільства як головного консолідуючого чинника соціуму в сучасній Україні, що і стало метою дослідження.

Виклад основного матеріалу. Зупинимось на громадянському суспільстві як невід'ємній складовій та умові існування консолідованої демократії. На сьогодні існує декілька концепцій у розумінні сутності громадянського суспільства. Від Гобсівської трактовки держави як суспільства громадян, що є протиставленням природному праву «війни всіх проти всіх» і,

таким чином, за цією концепцією громадянське суспільство дорівнює державі, Локівської концепції держави як знаряддя для ефективного функціонування громадянського суспільства, до концепції Пуфендорфа, де громадянське суспільство протистоїть державі. Наступними моделями співвідношення держави та громадянського суспільства є зведення вказаних стосунків до взаємодоповнення громадянського суспільства й держави (за Гегелем), та концепції відносно незалежного (частково паралельного) існування громадянського суспільства і держави, де громадянське суспільство розглядається як самоорганізована частина, незалежна від держави, гарантована законом, вільна й самоврядна (за Дж.С.Міллем та А.де Токвілем) [6, с. 96 – 136].

Отже, «громадянське суспільство є цариною стихійно утворюваних соціальних структур, відокремлених від держави, які є підґрунтям демократичних політичних інституцій. Ці структури викристалізуються ще повільніше, ніж політичні інституції. Культура, на думку Фукуяма, є найглибшим рівнем, до якого належать такі явища, як родина, релігія, моральні цінності, етнічна свідомість, громадянськість та історичні традиції. Якщо демократичні інституції ґрунтуються на достатньо зрілому громадянському суспільстві, то громадянське суспільство має свої передумови на рівні культури. Водночас дослідник зауважує, що зміни на рівні громадянського суспільства відбуваються набагато повільніше, ніж на двох перших рівнях, а їхня швидкість значною мірою залежить від особливостей культури» [11, с. 96], - пише С. Лозниця.

Досліджуючи вплив інститутів громадянського суспільства на консолідаційні процеси в теперішній Україні, Г. Луцишин висловлює думку, що національна консолідація спільноти найтісніше пов'язана з функціонуванням громадянського суспільства та його інституцій. «У розвинених країнах саме впливові громадські організації відіграють важливу роль у процесі консолідації суспільства, формуванні національної свідомості та національної культури», - наголошує дослідниця [9, с. 23].

В українській історії було чимало викликів, які сприяли зародженню громадянського суспільства на цих територіях. Одним із найяскравіших прикладів стало утвердження у цілій низці міст на автентичних етнічних українських землях магдебурзького права. Саме воно згуртувало громаду міста, утворюючи зі спільного простору проживання унікальний феномен урбанізованого буття. М. Поживанов стверджує: «... демократичні принципи самоврядування були закладені у привілеях на магдебурзьке право, яке протягом ХІУ-ХУІІІ ст. поширилося далеко на схід від своєї історичної батьківщини. Незважаючи на іноземне походження, воно було засвоєне громадянами значної кількості українських міст, охопивши навіть міста Лівобережної України» [14, с. 6]. На особливості дії магдебурзького права та реалій, які воно породжувало в українських містах, вказує ряд дослідників. Так, Н. Білоус у спеціальній монографічній розвідці, присвяченій історії існування магдебурзького права в

Києві «Київ наприкінці ХУ-у першій половині ХУІІ століття. Міська влада і самоврядування» зазначає: «Схоже, що в київського міщанства магдебурзької юрисдикції склався своєрідний *modus vivendi*, відмінний від західних регіонів» [1, с. 276].

Органічність принципів влаштування життя за магдебурзьким правом для українців пояснюється, зокрема, специфікою їхньої ментальності. Так, видатний український філософ С. Кримський писав про українців: «Хоч перші кроки становлення українського менталітету були позначені впливами Візантії, проте в Україні головний принцип візантизму – панування загального над індивідуальним – не прийняли. На авансцені історії України завжди були люди вільного ратного духу; ніхто з них не бажав бути глядачем світової драми, усі хотіли бути тільки її акторами. Ця стихія вільної самодіяльності особистості, без якої не можна було вижити в умовах кордонної цивілізації (що протистояла варварству степових набігів) живила і республіку козаків, і вольницьку бурсаків, і вдачу мандрівних дяків та приватну ініціативу громадян у містах, яким було надано магдебурзьке право, і незалежний стан жінки як співтовариша у родині, дружини» [7, с. 113].

Ініціатива вільної особистості, її відповідальність перед громадою міста за його безпеку та відповідність життя громади міста певному штибу місцевого самоврядування сприяли народженню громадянина [4]. Варто погодитись з тими дослідниками української історії, які стверджують, що саме магдебурзьке право в умовах розгулу феодального самоуправства створювало острівці громадянського суспільства та свободи [5].

Знищення демократичних складників життя української спільноти під час її колоніального стану у складі Російської імперії призводить і до руйнації громадянської солідарності, активності й відповідальності громади міста й села за власну долю і суспільне благо, змінюються навіть ментальні характеристики українців. Колоніалізм для жодного народу не проходить безслідно: від втрат власної історії до фізичних втрат генофонду. А тому прагнення свободи й незалежності перетворюється ще й на прагнення самостійно розпоряджатися своїм життям та власним майбутнім. У реальному житті таке право виборюється, якщо громадяни здатні до консолідованих, відповідальних дій, спрямованих на відстоювання власної нації, тобто, здатні на створення повноцінного громадянського суспільства як основи політичної нації.

Аналізуючи феномен громадянського суспільства, потрібно мати на увазі його надзвичайну складність та багатогранність. Найзагальніше уявлення про сутність громадянського суспільства зводиться до того, що це є простір самодіяльності вільних громадян та незалежних від держави і бізнесу громадських організацій, які добровільно беруть на себе відповідальність за ту частину забезпечення життєдіяльності соціуму, з якою не справляються держава та бізнес. Особливу роль відіграє громадянське суспільство у спільнотах перехідного постколоніального типу, якою на сьогодні є українська спільність. Як показали події

Революції Гідності, а потім і війна на Сході України, саме громадянська активність населення, здатність до ефективної консолідованої дії створили умови для того, щоб Україна як окрема держава змогла вистояти у найнебезпечніші часи протистояння з неомперією Кремля. Не можна не погодитись із думкою М. Рябчука про те, що «Україні доводиться братися за навздогінну модернізацію в умовах війни, тобто воювати фактично на двох фронтах, зовнішньому і внутрішньому. Це істотно ускладнює весь процес, але й дає водночас активніший, свідоміший, відповідальніший механізм населення додатковий стимул для мобілізації та цілеспрямованих дій» [15, с. 41].

Філософсько-світоглядною основою сучасного громадянського суспільства, як зазначає О. Мостяєв, є примат особистості над державою. «Підставові вартості громадянського суспільства – безпека, особистість, свобода, власність...» [7, с. 72]. У розвиненому громадянському суспільстві «...стійко відтворюється ефективний механізм саморегуляції та саморозвитку, функціонує дієва сфера невіддільних відносин вільних індивідів, котрі і розглядаються як єдине легітимне джерело влади» [10, с. 80]. Побудова ефективного і сталого громадянського суспільства в сучасній Україні є необхідною умовою формування політичної нації, що, у свою чергу, вимагає методологічного і теоретичного аналізу як реалій сьогодення, так і історичного досвіду [3]. І на цьому шляху вивчення, зокрема, і процесів, простимульованих українськими постколоніальними революціями, є необхідною складовою аналітичних пошуків.

Громадянське суспільство базується на врахуванні індивідуальної ініціативи, що у свою чергу є неможливим поза повагою до особистості. Роздумуючи над специфікою українського життя, С. Кримський зазначав: «Що ж до України, то певні елементи усвідомлення цінності особи були присутні вже в Ярославівій Правді, яка встановлювала штраф за образу жінки і не застосовувала в правовому розумінні смертної кари чи тілесних покарань. У руслі розвитку ідей представницької влади перебували і конституція П. Орлика, і демократичний федералізм кирило-мефодіївців («Книги буття українського народу») та дисертація М. Гулака «Юридичний ХУІ-ХУІІІ ст. практикум самоврядування міст і виборчого призначення на церковні посади» [7, с. 113].

Громадянське суспільство стає каталізатором реальних змін в певній країні, оскільки саме воно аку-

мулює найбільш активну й дієву частину соціуму. «Саме громадянська єдність, сказати б, практичний синтез людських устремлінь, привів до справжньої революції – падіння попереднього режиму влади і суттєвої зміни у середовищі тих, кого ми зовемо нововладцями, – стверджує Є. Бистрицький, аналізуючи події української Революції Гідності. – У цьому сенсі це є революція, в якій громадянське суспільство було і залишається головним рушієм змін» [2, с. 18].

Розвинене громадянське суспільство – це ще й реальний «запобіжник» перетворення демократичних суспільств на авторитарні чи тоталітарні під впливом зміни владних команд та керманів, оскільки у сучасному світі саме громадянське суспільство здатне ефективно контролювати владу. А загроза диктатур, як показала історія, особливо ж ХХ століття, залишається завжди актуальною можливістю. Як афористично висловився щодо постійної небезпеки реінкарнації тиранії філософ С. Кримський, «...бо потиск Командора не належить минулому». Пам'ять про «потиск Командора» ще дуже свіжа. Особливо для постсовєтських спільнот. «В ХХ столітті його зазнали багато людей та націй, що опинилися в обіймах тоталітаризму. Як вирватись із цих обіймів? Це вже універсальна тема нашого часу. Україна вирішує її на шляхах розвитку національної незалежності, розбудови громадянського суспільства. Захисту економічної самодіяльності та невід'ємних прав людини, як це проголошує Конституція України. Можна сподіватись, що саме на цьому шляху вона затвердить себе повноправним членом світової співдружності» [7, с. 114]. Відомий соціолог та філософ Ральф Дарендорф, аналізуючи процеси розвитку громадянського суспільства, наголосив, що «потрібно шість місяців, щоб організувати вибори, десять років, щоб встановити ринкову економіку, але ціла генерація для того, щоб створити громадянське суспільство. Інакше без громадянського суспільства немає демократії» [17, с. 49]. Ця нова генерація вже є в Україні.

Висновки. Реалії існування сучасної України показали, що найефективнішим консолідуючим чинником для сучасного українського соціуму є функціонування громадянського суспільства та його інституцій, заснованих насамперед на спільних життєво важливих цінностях: самозбереженні українців як політичної нації, збереженні незалежної української держави, свободі особистості, праві на європейський вибір та демократію.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Білоус Н. Київ наприкінці ХУ-у першій половині ХУІІ століття. Міська влада і самоврядування [Текст] / Наталя Білоус. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 360 с.
2. Бистрицький Є. Як і навіщо відрізати публічну сферу від державно-політичної системи [Текст] / Євген Бистрицький // Філософська думка. – № 1. – 2016. – С. 18 – 25.
3. Грабовская И.Н. Некоторые философско-мировоззренческие аспекты становления гражданского общества в современной Украине [Текст] / И.Н. Грабовская // Вестник «Актуальные вопросы общественных наук: социология, политология, философия, история». – Россия, г. Новосибирск. – 2014. – № 1(33). – С. 92 – 96.
4. Грабовська І. Взаємозв'язок між Магдебурзьким правом та громадянським суспільством: українські реалії [Текст] / Ірина Грабовська // Збірник наукових матеріалів «Ад Магдебурзького права да сучаснага самакіравання». – Магілеў, 2017. – С. 121 – 124.
5. Див. про це детальніше: Гураль П. Поняття і сутність громадянського суспільства [Текст] / П. Гураль // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2012. – Вип. 55. – С. 105 – 110; Кобилицький М.М. Магдебурзьке право в Україні [Текст] /

- М.М. Кобилецький. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pap.in.ua/3-1_2013/1/Kobyletskyi%20M.M.pdf; Шмиттер Ф. Размышление о гражданском обществе и консолидации демократии [Текст] / Ф. Шмиттер // Полис. – 1996. - № 5. – С. 87 – 96.
6. Див. про це детальніше: Національна ідентичність і громадянське суспільство [Текст]. – К.: Дух і Літера, 2015. – 452 с.
7. Кримський С.Б. Ранкові роздуми [Текст] / С.Б. Кримський. – К.: Майстерня Білецьких, 2009. – 120 с.
8. Лой А. Постсовковий синдром української еліти [Текст] / Анатолій Лой // Філософська думка. - № 1. - 2016. – С. 6 – 11.
9. Луцишин Г. Вплив інститутів громадянського суспільства на процес національної консолідації в сучасній Україні [Текст] / Галина Луцишин // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 2015. - № 4 (78). - С. 22 – 32.
10. Мостяєв О. Модернізація політичної системи України та розвиток громадянського суспільства у новітню перехідну епоху [Текст] / Олександр Мостяєв // Українознавчий альманах. – Вип. 5. – 2011. – С. 79 – 84.
11. Національна ідентичність і громадянське суспільство [Текст]. – К.: Дух і Літера, 2015. – 452 с.
12. Пасько І., Пасько Я. Громадянське суспільство і національна ідея. (Україна на тлі європейських процесів. Компаративні нариси) [Текст] / І. Пасько, Я. Пасько. – Донецьк: ЦГО НАН України, УКЦентр, Східний видавничий дім, 1999. – 184 с.
13. Оржель О. Консолідація українського суспільства на основі національної ідеї: перспективи й обмеження (з точки зору європейського досвіду) [Текст] / Олена Оржель // Вісник Національної академії державного управління. - № 2. – 2012. - С. 28 – 38.
14. Поживанов М. Вступне слово [Текст] / М. Поживанов // Білоус Н. Київ наприкінці ХУ- у першій половині ХУІІ століття. Миська влада і самоврядування. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. - С. 5 – 6.
15. Рябчук М. Від навздогінної революції до навздогінної модернізації [Текст] / Микола Рябчук // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 2015. - № 4 (78). - С. 32 – 41.
16. Фукуяма Ф. Примат культури [Текст] / Френсіс Фукуяма. – [Електронне видання]. - Режим доступу: <http://www.ij.lviv.ua/pdf/21.pdf>
17. Цит. за: Тищенко Ю. А. Громадянське суспільство в Україні та «політика ідентичності» [Текст] / Ю. А. Тищенко. – К.: Агентство «Україна», 2010. – 76 с.

REFERENCES:

1. Bilous, N., 2008. Ky' yiv napry' kinci XU-u pershij polovy' ni XVII stolit' tyta. Mis' ka vlada i samovyraduvannya [Kyiv in the late of XV – in the first half of XVII century. City authorities and self-government]. Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», Kyiv, 360 (in Ukrainian).
2. By' s' try' cz' ky' j, Ye, 2016. Yak i navishho vidriznyaty' publichnu sferu vid derzhavno-polity' chnoyi sy' stemy' [How and why to distinguish the Public Sphere of the State and Political System]. Filosofovs' ka dumka. 1. 18 – 25 (in Ukrainian).
3. Grabovskaya, I.N., 2014. Nekotoryie filosofovs' ko-mirovozzrencheskie aspektyi stanovleniya grazhdanskogo obschestva v sovremennoy Ukraine [Some world philosophical-view aspects of becoming of civil society are in modern Ukraine]. Visn. Novosibirsk. Univ. Ser. Aktualnyie voprosy obschestvennykh nauk: sotsiologiya, politologiya, filosofiya, istoriya. 1(33). 92 – 96 (in Russian).
4. Grabovs' ka, I., 2017. Vzayemozv' yazok mizh Magdeburz' ky' m pravom ta gromadyans' ky' m suspil' stvom: ukrayins' ki realiyyi [Inter-communication between the Magdeburgskiy right and civil society : Ukrainian realities]. Zbornik. Ot magdeburgskogo prava do sovremennoho samoupravleniya. Mogilev. 121 – 124 (in Ukrainian).
5. Dy' v. pro ce detal' nish: Gural' P. Ponyattya i sutnist' gromadyans' kogo suspil' stva [Concept and essence of Civil Society]. Visn. L'viv. Univ. Ser. Yur. 55. 105 – 110 (in Ukrainian); Koby' lecz' ky' j M.M. Magdeburz' ke pravo v Ukraini [Magdeburg Law in Ukraine]. Article. Retrieved from URL (in Ukrainian); Shmitter F., 1996. Razmyishlenie o grazhdanskom obschestve i konsolidatsii demokratii [Thinking about Civil Society and consolidating of Democracy]. Polis. 5. 87 – 96 (in Russian).
6. Dy' v. pro ce detal' nish: 2015. Nacional' na identy' chnist' i gromadyans' ke suspil' stvo [National Identity and Civil Society]. Duh i Litera, Kyiv. 452 (in Ukrainian).
7. Kry' ms' ky' j, S.B., 2009. Rankovi rozdumy' [Morning Meditations]. Maisteria Biletskykh, Kyiv. 120 (in Ukrainian).
8. Loj, A., 2016. Postsovkovy' j sy' ndrom ukrayins' koyi elity' [Post-soviet syndrome of Ukrainian elite]. Filosofovs' ka dumka. 1. 6 – 11 (in Ukrainian).
9. Lucy' shy' n, G., 2015. Vply' v insty' tutiv gromadyans' kogo suspil' stva na proces nacional' noyi konsolidatsiyi v suchasniy Ukraini [The influence of Civil Society on the process of National Consolidation in modern Ukraine]. Naukovi zapy' sky' Insty' tutu polity' chny' x i etnonacional' ny' x doslidzhen' im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy' . 4 (78). 22 – 32 (in Ukrainian).
10. Mostyayev, O., 2011. Modernizatsiya polity' chnoyi sy' stemy' Ukrainy' ta rozvy' tok gromadyans' kogo suspil' stva u novitnyu perexidnu epoxu [Modernization of Ukrainian political system and development of Civil Society in the recent transition period]. Ukrainoznavchy' j al' manax. 5. 79 – 84 (in Ukrainian).
11. 2015. Nacional' na identy' chnist' i gromadyans' ke suspil' stvo [National Identity and Civil Society]. Duh i Litera, Kyiv. 452 (in Ukrainian).
12. Pas' ko, I., Pas' ko, Ya., 1999. Gromadyans' ke suspil' stvo i nacional' na ideya. (Ukrayina na tli yevropejs' ky' x procesiv. Komparaty' vni nary' sy') [Civil Society and National Idea. (Ukraine on the background of European processes. Comparative essays)]. TsHO NAN Ukrainy, UKTsentr, Skhidnyi vydavnychiy dim, Donecz' k. 184 (in Ukrainian).
13. Orzhel' , O., 2012. Konsolidatsiya ukrayins' kogo suspil' stva na osnovi nacional' noyi ideyi: perspekty' vy' j obmezheniya (z tochky' zoru yevropejs' kogo dosvidu) [The consolidation of Ukrainian Society based on National Idea: perspectives and limits (from the standpoint of European experience)]. Kyiv. Visny' k Nacional' noyi akademiyi derzhavnogo upravlinnya. 2. 28 – 38 (in Ukrainian).
14. Pozhy' vanov, M., 2008. Vstupne slovo [Opening Remarks]. Book. Bilous N. Ky' yiv napry' kinci XU-u pershij polovy' ni XUII stolit' tyta. Mis' ka vlada i samovyraduvannya. Vyd. dim «Kyievo- Mohylianska akademiia», Kyiv. 5 – 6 (in Ukrainian).
15. Ryabchuk, M., 2015. Vid navzdoginnoyi revolyuciyi do navzdoginnoyi modernizatsiyi [From the catching-up revolution to a catching-up modernization]. Naukovi zapy' sky' Insty' tutu polity' chny' x i etnonacional' ny' x doslidzhen' im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy' . 4 (78). 32 – 41 (in Ukrainian).
16. Fukuyama, F. Pry' mat kul' tury' [The Primacy of Culture]. Access: <http://www.ij.lviv.ua/pdf/21.pdf> (in Ukrainian).
17. Cy' t. za: Ty' shhenko Yu. A., 2010. Gromadyans' ke suspil' stvo v Ukraini ta «polity' ka identy' chnosti» [Op. by: Tishchenko A. Civil society in Ukraine and «identity politics»]. Ahentstvo «Ukraina», Kyiv. 76 (in Ukrainian).